

Valkenburg en zijn kerk

Te Leiden en omgeving heeft het geteisterde dorp Valkenburg wel zeer de aandacht getrokken. Dat het niet voor de eerste maal in de historie getroffen werd moge blijken uit de volgende notities, die met weinig moeite uitgebreid zouden kunnen worden tot een uitvoerige studie. Wij beperken ons evenwel tot enkele hoofdzaken.

Omtrent de stichting van het dorp zijn wij niet nauwkeurig ingelicht. Wellicht was hier, waar de kiel overgaat in het oudere duingebied reeds vóór onze jaartelling eenige bewoning. Het schijnt evenwel vast te staan, dat, volgens Blok en Holwerda, hier in den tijd der Flavische keizers, dus tusschen 70 en 96 een burcht zou zijn gesticht, als zoovele andere aan den linker Rijnover gebouwd. Vroeger vondsten van tufsteenbrokken en Romeinsche munten, benevens de opgravingen van dr. Van Giffen, hebben ons dit met groote zekerheid bevestigd.

Deze burcht, ter hoogte van de tegenwoordige kerk en dan verder Oostwaarts naar het Marktveld zich uitstrekkend zou volgens oude berichten omstreeks 860 door de Noormannen zijn verwoest. Dat zal dan waarschijnlijk zijn gebeurd bij een der geweldigste roof- en plundertochten, welke de Noormannen in 857 en het volgende jaar ondernamen en waaromtrent dr. Jan de Vries ons een en ander mededeelt in zijn helder en inhoudrijk boek „De Vikinger in de lage landen bij de zee”.

In dien tijd was het Christendom in onze omgeving reeds vrij algemeen doorgedrongen, dank zij de werkzaamheid van den H. Willibrord. Reeds in 739 had deze opdracht gegeven te Osgeresgêst een kerk te stichten, een der voorgangers van het bekende Groene Kerkje. Het kerkje te Oegstgeest of Kerkwerwe werd de moederkerk van een groot aantal dochterkerken. Daaronder wordt ook Falcanaburch genoemd. Het kerkje te Valkenburg behoorde in de 10e eeuw aan den bisschop van Utrecht.

Waarschijnlijk moeten we hierbij nog denken aan een zeer eenvoudig houten kerkje, in het beste geval van tufsteen. Over de oudste geschiedenis dezer kerk ligt een dichte sluier. We weten er niets van.

Zooals bij tal van elementen der plaatselijke historie het geval is, komt er eerst na 1200 eenig licht. Zoo wordt ons het eerst uit 1213 de naam van een pastoor overgeleverd, volgens het „Oorkondenboek” No. 234 „Jeronimus curatus”. Doch het is niet meer dan de naam van iemand, die als getuige optreedt.

* * *

Een ander element uit de geschiedenis van Valkenburg vraagt nu eerst onze aandacht, de beroemde Paardenmarkt. Er bestaat reden om aan te nemen, dat de betekenis van Valkenburg voor Rijnland in de Middeleeuwen niet te laag mag worden geschat. Was het vóór de opkomst van Lei-

den hoofdplaats van de Pagus of Gouw Rijnland? We weten het niet. In ieder geval was het een plaats van samenkomst voor de Rijnlandsche boeren. Waarschijnlijk reeds in de 9e eeuw, misschien nog veel vroeger, werd hier de jaarmarkt gehouden, die haar hoogtepunt vond in de Paardenmarkt van 12 September. Van iets minder betekenis, niettemin van groot belang, was die van Voorschoten, die gehouden werd op 23 Juli.

Deze beide jaarmarkten trokken niet alleen de boeren van Rijnland, doch zelfs uit veel wijderen omtrek. Zij waren voor hen belangrijke punten voor de agrarische tijdsindeeling. Zij deden op deze data hun betalingen van pachten, renten, kustingen enz. Zelfs de in 1303 ingestelde jaarmarkt te Leiden had voor de boeren geen aantrekkingskracht, ofschoon zij de weekmarkten druk bezochten. De jaarmarkt te Leiden werd door de boeren, met een modern woord, gesaboteerd en had geen levensvatbaarheid. Eerst in 1497, dus bijna twee eeuwen later stelde Philips de Schoone haar opnieuw in, te beginnen met 13 Juli. Daaruit is ten slotte de befaamde Leidsche kermis gegroeid, die de ouderen onder ons nog in haar nadagen van degeneratie hebben gekend.

Over de Valkenburger jaarmarkt een paar bijzonderheden. Ze begon op 9 September onder klokgelui. De koster hing dan voor zijn woning bij de kerk een groot ijzeren kruis, dat gedurende de feestdagen daar bleef hangen. Zoolks we straks zullen zien, had het kruis voor Valkenburg bijzondere waarde. De grootste profane betekenis vertoonde de markt op 12 September, wanneer van alle zijden de boeren kwamen opdagen om handel te drijven; zelfs kwamen er handelaars uit het buitenland en zelfs in lateren tijd uit Spanje. Men deed in de Middeleeuwen nog niet veel aan de statistiek, doch wel is ons bekend gebleven, dat in 1554 aan het Valkenburger tolhek — sinds 1 Januari 1940 verdwenen! — 3106 paarden werden vertold. De paardenmarkt werd gehouden op het Marktveld, begrensd door Rijndijk, oprijlaan naar Torenvliet — nu een boerderij — en de laan van Torenvliet naar het dorp, op oude kaarten de „Cruysweg” genoemd.

De voornaamste kerkelijke feestdag viel op 14 September, den Kruisverheffingsdag, een feestdag ingesteld ter herinnering aan het feit, dat de H. Helena, de moeder van Constantijn den Grooten omstreeks 300 nabij den heuvel Golgotha de groeve zou hebben ontdekt, waarin 't kruis van Christus begraven was. Kruisvaarders hadden later uit het Oosten een reliek van het H. Kruis naar Valkenburg mede gebracht en aan de kerk vereerd.

Op 14 September dan werd in de geopende kerkdeur een groot kruis tentoongesteld en in den middag werd steeds een plechtige processie gehouden, waarbij de kruisrelik uit de kerk werd gedragen. De

omweging bewoog zich dan langs den Rijndijk, door de laan naar Torenvliet en van daar langs den „Cruysweg” naar het dorp, dus rondom het Marktveld. De Middeleeuwers hadden er slag van op gelukkige wijze het economisch en het kerkelijk leven te verbinden. De jaarmarkt werd besloten op 17 September, den feestdag van Sint Lambertus, een Maastrichts bisschop van het einde der 7de eeuw.

* * *

Valkenburg was dus reeds in zeer ouden tijd een agrarisch centrum van Rijnland, reeds vóór dat Leiden in de 12e, doch vooral in de 13de eeuw opkwam. De Leidsche burggraaf bezat er reeds in de 13de eeuw „van ouden haercomen” een aantal rechten, meer dan hij in vele andere dorpen bezat, die toen van minder betekenis waren. Hij had er de tol, de overvaart, het markt-recht, de ellemaat-, de botermaat-, de waag- en de mudpenning. (Blok I, 83).

De oude heeren, waarschijnlijk Vroonheeren, van Valkenburg leidden hun herkomst dan ook af uit de Burggraven blijkens hun wapen: in rood een gouden dwarsbalk. De burggraven voerden de gouden dwarsbalk in blauw. Er zijn allerlei — niet bewezen — doch wel aanduidingen, dat de heeren van Valkenburg verwant waren met het machtigste Rijnlandsche geslacht, dat sinds 1200 voor het voellicht der historie treedt, de heeren Van Wassenaer. Doch dit laten wij rusten. Wij wenden ons weer tot de kerkelijke geschiedenis.

* * *

In de archieven van de Duitse Orde, een geestelijke ridderorde in 1190 gesticht, en eveneens verspreid in andere periodieken, die zich bezig houden met de kerkelijke geschiedsvorsing, heb ik zooveel gevonden over Valkenburg, dat men er een uitvoerige studie over zou kunnen schrijven. Ik dien mij dus te bepalen tot enkele korte trekken. In de eerste plaats merken we op, dat de kerk van Valkenburg sinds oude tijden gewijd was aan de H. Maagd. Op 5 Juli 1241 schonk graaf Willem II haar aan de Duitse Orde. Deze stichtte er een Commandeurshuis, waaraan het Commandeursstraatje nog herinnert. Deze heeren hebben waarschijnlijk de kerk ook opnieuw opgebouwd. Het oudste muurwerk vertoonde, volgens de berichten over de kerk van pl.m. 140 jaar geleden, baksteen en van groot formaat, dus z.g. kloostermoppen. Men herinnert zich dat deze vooral in de 13de eeuw werden gebruikt; later werden de maten geleidelijk kleiner.

De betekenis van Valkenburg was evenwel in de 14de eeuw in sommige opzichten reeds aan het tanen. De Duitse Commandeurs gebruikten te Katwijk aan den Rijn een kapel, aan St. Joannes Baptista, hun patroon, gewijd. Deze kapel werd op 10 November 1388 door Dirk van Wassenaer, Burggraaf van Leiden met zijn zoons ten geschenke gegeven aan het Duitse Huis te Utrecht, opdat de kapel tot kerspelkerk zou worden gewijd. Dit geschiedde. De parochie Valkenburg werd opgeheven en was voortaan als kapellanie onderhoorig aan Katwijk. De Comanderij werd naar Katwijk verplaatst, waar men nu als late herinnering ook nog een Commandeursstraatje vindt.

N. J. S.